

Володимир Кравчук

*доцент кафедри конституційного, адміністративного
і фінансового права юридичного факультету
Волинського національного університету ім. Лесі Українки,
кандидат юридичних наук*

Структурні елементи конституційно-правового статусу суддів в Україні

Анотація. У статті аналізується вітчизняне конституційне законодавство про судоустрій і статус суддів. Узагальнюються основні наукові підходи до розуміння категорії «конституційно-правовий статус суддів». Розглядаються основні структурні елементи конституційно-правового статусу суддів.

Ключові слова: конституційно-правовий статус; конституційно-правовий статус суддів; правовий статус суддів; суд; суддя.

Аннотация. В статье анализируется отечественное конституционное законодательство о судоустройстве и статусе судей. Обобщаются основные научные подходы к пониманию категории «конституционно-правовой статус судей». Рассматриваются основные структурные элементы конституционно-правового статуса судей.

Ключевые слова: конституционно-правовой статус; конституционно-правовой статус судьи; правовой статус судьи; суд; судья.

Summary. The article analyzes the domestic constitutional legislation on the judiciary and the status of judges. The main scientific approaches to understanding of category constitutional and legal status of judges are substantiated, structural elements of constitutional and legal status of judges are examined.

Key words: constitutional and legal status, constitutional and legal status of judges, legal status of judges, court, judge.

Постановка проблеми. В міру розвитку вітчизняної науки конституційного права стає очевидним, що при розгляді питання про роль та місце суддів у судовій владі недостатньо обмежуватись лише аналізом вимог, які пред'являються до суддів, принципів діяльності суддів, їхніх функцій, прав та обов'язків, а також гарантій їх діяльності. Необхідно залучати до цього аналізу й інші, закріплені Конституцією та законами України елементами. Це, насамперед, такі елементи як правосуб'єктність суддів, присяга суддів, зупинення повноважень та звільнення з посади судді, підстави та порядок притягнення суддів до юридичної відповідальності та ін. Тобто предметом дослідження науки конституційного права має бути комплексний правовий інститут – конституційно-правовий статус судді. Без перебільшення можна стверджувати, що саме категорія «конституційно-правовий статус», отримавши широке визнання, є важливим науковим інструментом визначення місця та ролі судді не лише в судовій системі, а й у суспільстві та державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. По різних напрямках досліджуваної теми існує чимала кількість зарубіжних та вітчизняних літературних джерел. Загальні питання правового статусу суддів досліджували такі вчені-правознавці як Н.П. Анікіна, Р.В. Бараннік, Н.Р. Бобечко, О.С. Захарова, Л.М. Москвич, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, С.В. Подкопаєв, С.В. Прилуцький, Н.С. Юзікова та ін. В науці конституційного права до питання конституційно-правового статусу суддів частково зверталися у своїх дослідженнях такі вчені-конституціоналісти, як М.Н. Баглай, Б.Н. Габричидзе, З.С. Гладун, В.С. Журавський, В.В. Копейчиков, В.В. Кравченко, О.Е. Кутафин, В.Ф. Мелашенко, В.Ф. Погорілко, О.В. Скрипнюк, О.В. Совгиря, Ю.М. Тодика, В.Л.

Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.Е. Чиркин, Ю.С. Шемшученко, Н.Г. Шукліна та інші. На особливу увагу заслуговує дисертаційне дослідження Єгорової В.С. на тему «Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції» [1]. Проте стверджувати, що запропонована тема досліджена повністю, не можна, оскільки всі наукові розробки з даної проблеми не вичерпують її змісту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед учених-правознавців немає єдиної позиції щодо поняття правового статусу суддів та основних елементів, що утворюють цю юридичну категорію. Не вдаючися до аналізу дискусій, що тривають і сьогодні між теоретиками права, щодо змісту самої категорії «статус» (від лат. status – правове становище (сукупність прав та обов'язків)) слід зауважити, що категорія «правовий статус судді» відсутня в чинному законодавстві України.

Конституція України 1996 року, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року (далі – Закон) та інші нормативні акти не містять чіткого розуміння поняття «правовий статус судді». Однак, в ст. 51 Закону, яка називається «Статус судді», зазначається, що «Суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді» [2].

В юридичній енциклопедичній літературі терміном «суддя» позначається посадова особа, наділена у конституційному порядку повноваженнями здійснювати правосуддя та виконувати обов'язки на професійній основі в суді [3, 626], посадова особа з числа громадян України, яка відповідно до Конституції України призначена чи обрана суддею і займає штатну суддівську посаду в одному з судів [4, 467].

Статус судді, з одного боку, є одним з ключових питань при визначенні його ролі і місця в судовій владі, а з іншого – досить структурованим інститутом, що й зумовлює певну складність його розгляду.

В даному контексті варто погодитись з В. Л. Федоренком, який справедливо відзначає, що «...визначення поняття судді та його правового статусу різняться за своїм змістом і сутністю. Вони співвідносяться як «юридичне поняття» і «юридична категорія». Правовий статус судді включає поняття судді, але є більш складною та багатоаспектною юридичною категорією» [5, 63].

Традиційно, у юридичній літературі статус суддів розглядається як визначені законом правові засади, що регламентують принципи та гарантії діяльності суддів, їх повноваження та обов'язки, порядок обрання (призначення) на посаду, зупинення повноважень та звільнення з посади, підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, заходи їх державного і соціального захисту [6, 628].

Вищенаведене черговий раз дає нам можливість переконатись, що правовий статус судді є особливим елементом конституційно-правового інституту судової влади [7, 45]

Як відомо, правовим статусом володіє будь-яка особа, окремі групи осіб, а також сукупність усіх осіб у суспільстві загалом. Виходячи з обсягу правового статусу, розрізняють: а) загальний або конституційний, (статус громадянина); б) спеціальний або родовий, (статус певних категорій громадян); в) індивідуальний статус; г) статус фізичних і юридичних осіб; ґ) статус іноземців, осіб без громадянства або з подвійним громадянством, біженців; д) статус закордонних українців; е) галузеві статуси: адміністративно-правовий, цивільно-правовий, кримінально-правовий і т.д.; є) професійні і посадові статуси (статус депутата, міністра, судді, прокурора); ж) статус осіб, які працюють в різноманітних екстремальних умовах (оборонні об'єкти, секретні виробництва).

Аналізуючи безпосередньо конституційно-правовий статус суддів, варто зазначити, що загальний спектр використання терміну «конституційно-правовий статус» є досить широким. Він використовується відносно: особи (людини, громадянина, іноземця, особи без громадянства, біженця, закордонного українця); національних меншин; об'єднань громадян;

засобів масової інформації; органів державної влади (їх службових та посадових осіб); місцевого самоврядування; адміністративно-територіального устрою тощо.

Що ж стосується категорії «конституційно-правовий статус судді», то в науковій літературі з конституційного права використовуються терміно-поняття «статус суддів» [8, 510], «правовий статус суддів» [9, 348; 10, 451], «конституційний статус суддів» [11, 225]. І лише окремі автори вживають категорію «конституційно-правовий статус судді» [12, 384; 13, 646; 14, 458]. В літературі конституційно-правовий статус суддів визначається як система загальних, основоположних засад за допомогою якої у Конституції та інших законах визначається фактичне становище судді у державі та суспільстві [1, 9].

Виявлення структурних елементів конституційно-правового статусу суддів України є необхідним для більш повного аналізу даної категорії. Досліджуючи різноманітні підходи до критеріїв структуризації, можна підкреслити, що найбільш поширеною в літературі є виділення наступних елементів конституційно-правового статусу суддів: правосуб'єктність суддів; права та обов'язки суддів; функції суддів; відповідальність суддів; гарантії діяльності суддів [5, 67]. О.В. Скрипнюк, крім вищезазначених елементів до структури конституційно-правового статусу судді відносить принципи діяльності суддів та професійний статус суддів [12, 385]. Слід зазначити, що даний перелік не є вичерпним, допустиме виділення й інших структурних елементів конституційно-правового статусу судді. Наприклад: вимоги, які пред'являються до суддів; порядок обрання (призначення) на посаду судді; присяга судді; зупинення повноважень та звільнення з посади судді; заходи державного та соціального захисту суддів.

Елементи конституційно-правового статусу суддів дають уявлення про їхнє функціонування в межах механізму реалізації системи функцій судів. Як слушно підкреслює В.Л. Федоренко, «ці елементи є своєрідним юридичним інструментарієм, що визначає ефективність роботи механізму функціонування судової влади в Україні» [5, 66].

На думку В. Єгорової, ключовим елементом конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції є їхня правосуб'єктність, під якою розуміють здатність особи у встановленому законодавством порядку набувати правового статусу судді суду загальної юрисдикції, тобто виступати носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків професійного судді [1, 11].

Що стосується вимог, які пред'являються до суддів, то згідно ч. 3 ст. 127 Конституції України на посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший за двадцять п'ять років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років і володіє державною мовою. Аналогічне положення міститься і у ст. 64 Закону, однак без словосполучення «кваліфікаційною комісією» [2].

Судьями спеціалізованих судів можуть бути особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів. Ці судді відправляють правосуддя лише у складі колегій суддів.

Обіймаючи посаду судді, особа, відповідно до набутого правового статусу, наділяється правами та обов'язками, які є запорукою успішної реалізації функцій, що покладаються на суддів. Вони виникають від часу набуття особою статусу судді й припиняються з припиненням цього статусу.

В юридичній літературі окремі автори цілком слушно виділяють службові права судді, які за своєю природою є суб'єктивними правами, оскільки належать конкретному суб'єкту – судді, і вказують на певні правові можливості його поведінки, встановлені законодавством, що регулює статус носія судової влади [15, 24].

Права судді, пов'язані зі здійсненням правосуддя, визначаються Конституцією України, статусними, процесуальними та іншими законами.

Закон надає судді право брати участь у суддівському самоврядуванні для вирішення питань внутрішньої діяльності суду в порядку, встановленому законом. Судді можуть утворювати об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів,

підвищення професійного рівня. Суддя має право вдосконалювати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку [2].

Закон покладає на суддів наступні обов'язки: своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики; виявляти повагу до учасників процесу; додержуватися присяги судді; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, в тому числі і таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; дотримуватися вимог щодо несумісності; подавати щорічно не пізніше 1 квітня до Державної судової адміністрації України для оприлюднення на офіційному веб-порталі судової влади, ведення якого забезпечує Державна судова адміністрація України, декларацію про майновий стан [2].

Права та обов'язки судді у своїй сукупності утворюють таку категорію, як повноваження судді, тобто сукупність нормативно визначених прав та обов'язків судді, що встановлюються для здійснення покладених на нього функцій. Як справедливо зазначається в літературі повноваження суддів у судах можна класифікувати на предметні та функціональні. Предметні повноваження в свою чергу розрізняються за об'єктами здійснення правосуддя – повноваження суддів у здійсненні цивільного судочинства, повноваження суддів у здійсненні господарського судочинства, повноваження суддів у здійсненні адміністративного судочинства, повноваження суддів у здійсненні кримінального судочинства. Функціональні повноваження суддів у судах передбачають можливість застосування широкого кола процесуальних дій та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію предметних повноважень суддів [5, 68]. Повноваження суддів кожного окремо взятого виду судів загальної юрисдикції чітко визначені в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» (ст. ст. 23, 28, 33, 40).

Ще одним елементом правового статусу судді суду загальної юрисдикції виступають функції. Під функціями суддів у судах загальної юрисдикції слід розуміти основні напрямки, види та форми їхньої діяльності щодо здійснення судочинства [5, 69]. Функція правосуддя здійснюється суддями у формі конституційного, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Одним із елементів правового статусу суддів є їх юридична відповідальність, як вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає в застосуванні до суддів, які порушили вимоги законодавства та присяги, передбачених законом санкцій, що забезпечуються в примусовому порядку державою. На суддів поширюється спеціальна дисциплінарна відповідальність, зумовлена їхнім професійним правовим статусом.

Важливою складовою правового статусу суддів є гарантії їх діяльності, що врешті й визначають реальний правовий статус судді. Під гарантіями діяльності суддів слід розуміти сукупність загальних та спеціальних способів і засобів реалізації прав та обов'язків суддів.

Висновки. Дослідивши конституційно-правову природу статусу судді можна зробити висновок, що суддя є центральним суб'єктом судової влади. Саме судді безпосередньо реалізують основні функції правосуддя й від рівня їхнього конституційно-правового статусу залежить авторитет судової влади та ефективність здійснення функції правосуддя в Україні.

Використана література:

1. Єгорова В.С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2008. – 20 с.
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – ст. 1900.
3. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.

4. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко... В.С. Ковальський (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
5. Федоренко В.Л. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 3. – С. 63-69.
6. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.
7. Кравчук В.М. Інститут судової влади в системі конституційного права України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 12. – С. 40-46.
8. Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 800 с.
9. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. – Х.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.
10. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Ю.М. Тодики та В.С. Журавського. – К.: Право, 2008. – 416 с.
11. Гладун З.С., Федоров М.П., Федчишин М.Г. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ, 2008. – 566 с.
12. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання / О.В. Скрипнюк. – Х.: Право, 2009. – 468 с.
13. Баглай М. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 800 с.
14. Чиркин В.Е. Конституционное право России: учебник / В.Е. Чиркин. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – 496 с.
15. Москвич Л.М., Іваницький С.О., Русанова І.О. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) / За заг. ред. І.Є. Марочкіна: Монографія. – Харків: «Фінн», 2009. – 488 с.